

פרשת בהר

בצדו כי הוא בראה בששת ימים ונתנה לאשר ישר בעיניו.

וזאת הפְּנִיָּה באומרו (כה ב) דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶמְרָת אֱלֹהִים כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שָׁבֶת לָהּ. רְמֵז באומרו אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם טעם המצוה בקצרה, לאמר כי זאת טעמה: להכיר ולידע שאני הוא הנותן לכם, ולא ירום לבבכם לאמר כי כביר מצאה ידכם. זה דברי רבותינו ז"ל וטעמם כצפויחית בדבש:

ועוד נראה טעם לַמְצוֹת הַשְּׂמִיטָה, לְלַמֵּד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִדַּת הַנְּדִיבוֹת שֶׁנִּשְׁתַּבַּח בָּהּ אֲבֵרָהֶם אֲבֵינוּ ע"ה, כי מדת הכיליות מדה רעה מאד והפסדה מְרַבָּה מאד, כי היא מורה על שקיעת שְׁכַל האדם בקניני העולם הזה וחושב אותם לְיֵשׁ, והחליף קנין האמתי בקנין המדמה. אכן, זך השכל בהיר הרעיון יחשוב שכל קניני העולם הזה הם להניח האדם ממרדותיו לפנות לעבודת בוראו, ושם ימצא מי שיבטיחו לתת לו די מחסורו עוד כל ימי חייו, היה מוציא כל רכושו וזורקו לפני הכל, לאכול ממנו הכל, כגר כאזרח.

ובהיות שתקון כל בעל מדה רעה

במצות השמיטה דָּבְרוּ רבותינו ז"ל טוב טעם ודעת, וכך אמרו ז"ל (פנהדרין לט): **אמר הקב"ה: זרעו שש והשמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי.** עד כאן דבריהם ז"ל. הנה דבריהם ז"ל מתפרשים לשני ענינים: או זה או זה, זאת שניהם כאחד טובים. והוא, **אם שנפרש שעל ידי שאמר ונעשה רצונו, כמלך בגדוד שיגזור על בני ארצו שלא יזרעו ולא יקצרו בארצו, משם נדע כי הארץ שלו, כי אלולי שהיתה שלו - לא היה גזור ומקיים' על מקום שאינו שלו. אם יש לפרש שעל ידי שביתת השביעית - משם הערה על שנברא העולם בששת ימים וביום השביעי שבת וינפש, ואחר שהוא יתעלה בְּרָאָה - היא שלו.**

ונראה ששתי הפְּנִיָּוֹת יסכלם מאמר רבותינו ז"ל, שעל כן באה המצוה לַשְּׂבוֹת בַּשָּׁנָה שְׁבִיעִית וְלֹא חִמִּישִׁית וְלֹא שְׁלִישִׁית וכיוצא. והיתה ההערה ביותר בשביעית יותר משבת, כי היתה השביתה גדולה יותר, ובאורך ימים יותר יתפעל האדם. ובפרט בראות עיניו [איך] בידו כל שדותיו מופקרים, זה יוצא וזה נכנס, יתחקה בלבו יותר כי לה' הארץ ומלוואה, וימצא תשובתו

ומלמעלה למטה היא המלכות שהיא השבת, לזה באה השמיטה כשביעית שבה השביתה הרומז למלכות והחסד עם הכל הרומז למדת החסד):

ועוד נראה מעם השמיטה, לרמז על האלף השביעי שכתוב בו (ישעיה ב יא) ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. ומזה יקיץ האדם משנתו ומשקיעתו בעניני העולם, כי הכל נשכח כאלו לא היה. והוא אומר ושביתה הארץ שבת לה; והוא הודעה לאמר כי יהיה לכם 'אמונה אמן' (כי לעתיד לבוא) ושביתה הארץ - כל העולם - שבת לה לבדו, כי יהיה יחיד לבדו בעולמו.

לכן, להעיר על זה [את הלכות, אמר (כה א) שש שנים תזרע שדך. ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה שדך לא תזרע וברמך לא תזמר.

ולזה סמך אחריו וכי תמקרו ממך לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו (כה יד) שעל ידי שתהבילו בעיניכם קניני העולם וחמדותיו, לא תהיו מבוהלים לחזן, ותדקדקו במשא ומתן שלכם, ואל תונו איש את אחיו:

והז"ל (ספרא בהר פ"ג) אמרו: וכי תמכרו ממכר, לעמיתך מכור. או קנה, מיד עמיתך קנה. ע"כ. ונראה שסמך לזה אל תונו איש את אחיו להסיר עון זה, לנהיות שזאמר

איננו בשנחזיר אותו אל הדרך האמצעי, רק להטותו אל דרך האחרון מנגד הדרך הראשונה, (כמו שנעשה) כאשר נרצה ליישר העיץ העקום, שלא יתיישר אל השיווי אם לא נעקם אותו אל הצד האחר, כן זאת 'עצת ה' לעולם תעמוד' במצות השמיטה, שכל אותם המכלים דרך מכרמיהם ומשדותיהם, וזכמו שער בנפשם⁵³⁴ כן הוא כל הנכנס אצלם ואוכל מפרי שדותיהם, הן עתה - כל העם מקצה - זה יוצא וזה נכנס ועיניהם רואות וכלות ואין לאל ידם, בעל כרחם תעשה רושם בלכם מדת הנדיבות ויתחילו להתיישר אליה ואם מעט, ועוד יוסיפו:

ועוד להם, כי יראו כי כל קנינם הוא חוץ מגופם, ומשנת השביעית ידעו (וילמדו) כי עוד רבות בשנים שיהיו באחרונה, יהיו משוללים מכל קנינם ומכל רכושם כאשר הם נשללים בשנה ההיא מכל שדותיהם וכרמיהם. ולזה בא הרמז בשנה השביעית לרמז על המספר השביעי משני חייהם, כאשר יגיעו לימי הזקנה 'תבא בכלח אלי קבר' (איוב ה כו), כי אז לקבר הוכן, ולא ינע ולא ישלום בקנינו. ולהיות שהחביב לאדם מכל קניניו הוא שדות וכרמים, לזה נשלל [האדם] מהם בשביעית (יותר ממה שנשלל) מזולתם [מקניניו], כי בהם יתעורר האדם יותר.

(ועל דרך האמת יראה, יען כי המדה השביעית ממטה למעלה היא מדת החסד,

האדם כי אם היה מוכר לגוי או קונה ממנו - היה מותר להונתו, ואם כן - אם היה לפניו גוי למכור לו או לקנות ממנו, והניחו ומכר לישראל, יאמר כי מותר להונות אותו - לישראל - כי די לו שהניח הגוי ומכר לישראל, ולזה קאמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך - לעמיתך תמכור, ועם כל זה אל תונו איש את אחיו:

ואמר עוד אל תונו איש את אחיו. כבר פירשוהו רבותינו ז"ל (ב"מ נה) באונאת דברים. ועוד נראה לי לפרש שמדבר באונאת קרקע, שאף שאין לקרקעות אונאה (קדושין מב), מכל מקום אסורא איכא. ולזה אמר ויראת מאלהיך, שאף שאין לך יראה מהאדם כי אין להם אונאה, מכל מקום ויראת מאלהיך:

ועוד יש לפרש, לפי מה שכתב הרא"ש ז"ל (בבא מציעא פרק ד סימן כ) שיש להסתפק אם מותר להונות בפחות משיעור אונאה יענין שם, ולצד שנאמר שאסור, יש לפרש שעל זה אמר לא תונו איש את עמיתו אפילו בפחות, ואם לא תתירא מהאדם - ויראת מאלהיך:

ועשיתם את חקתי ואת משפטי תשמרו ועשיתם אתם וישבתם על הארץ לבטח (כה יח). קצת קשה, שאמר בחקים - עשיה לבד, ובמשפטים - שמירה ועשיה. והנראה, עם המפרסם כי החקים אי אפשר עשיתם מבלי למוד, כי אין השכל מחייבם, ואכן המשפטים שהשכל מחייבם

- יוכל האדם לקיימם מבלי למוד. לזה, בהזוהירו ועשיתם את חקתי, בכללה הלמוד שהוא המכון בשמירה. אך במשפטים אמר ואת משפטי תשמרו ועשיתם אתם, שאף שהשכל מחייבן ואפשר לך עשיתם מבילתי למוד, אבל אתם תשמרו ועשיתם אותם, כי העשיה מבלי למוד אינה חשובה עשיה, ועקר העשיה היא על ידי הלמוד, וזהו "תשמרו ועשיתם". ועל דרך זה יפורש גם כן אומרו אם בחקתי תלכו ועשיתם אותם (לקמן כו ג), כמו שנפרש במקומו בע"ה:

ואמר וישבתם על הארץ לבטח, ואחריו אמר ונתנה הארץ פריה ואלכלתם לשבע וישבתם לבטח עליה (כה יח-יט). הכפל, נראה לפרש שהראשון - לבטח מן האמות, והשני - לבטח מהחולאים הממיתים המכהילים רחמנא ליצלן. ולזה אמר ונתנה הארץ פריה ואלכלתם לשבע וישבתם לבטח עליה, יען כי על ידי רוב המאכל יתחדשו החולאים - אמר כי בשמירתכם המצות תהיו מושגחים - ולא תתנהגו כפי הטבע:

ועוד יש לפרש דרך דרש שאומרו וישבתם על הארץ לבטח הוא תנאי ולא יעוד, והוא מכלל אומרו ועשיתם את חקתי וגוי, לומר שאף אם יצר להם בישיבת הארץ, לא יצאו ממנה להסתחר וכיוצא, רק יבטחו בה, וכמאמרם ז"ל (ב"ב צא) שאין יוצאין מארץ ישראל לחוץ לארץ אלא אם עמדו סאתים בסלע, דהיינו שהיה רעב גדול, וזהו ועשיתם את חקתי וגוי:

ועוד וישבתם על הארץ לבטח שתבטחו בשם ה' ותשבו על הארץ, אז ונתנה הארץ פריה, על דרך "כל המקיים התורה מעוני סופו לקיימה מעושר" (אבות ד' ט):

ועוד יש לפרש וישבתם לבטח עליה, יען כי מתוך המאכל והמשתה מתעורר השטן לקמרה, כענין איוב ואברהם אבינו ע"ה (כ"ב טז), וכמה מאורעות יוצאים מתוך המאכל, לזה אמר ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע, ועם זה וישבתם לבטח עליה, אין שטן ואין פגע רע:

וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך ונתחזקת בו גר ותושב וחי עמך (כה לה). יש לדקדק, בקצרה היה לו לומר "כי ימוך אחיך והחזקת בו". גם יש לדקדק [כפילות] עמך עמך, ורבותינו ז"ל דרשו בו (קדושין כ) מה שדרשו. ונראה שבא להסיר תועה מלב אנוש, כי אם בפעם הראשונה יתנו עיסקא לאחד ויתמוטט - שוב לא יתנו לו, כי יאמרו שאין זיווגם עולה יפה. לזה אמר שלא יתאמר כן, שאם ימוך אחיך ומטה ידו עמך, שבחבורו עמך מטה ידו - אף-על-פי-כן והחזקת בו:

ועוד יש לפרש ומטה ידו עמך - שחבורו עמך גרם לו התמוטטות, וכמו שפירשתי בפסוק "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים טו יא) יענין שם, כי טבע העולם חיב להיות עשירים ועניים, ולזה מחיבין ישראל לפרנס העניים. ולזה אמר כי ימוך אחיך

ומטה ידו עמך, הלא חבורו עמך גרם זה, ולזה והחזקת בו:

ועוד יש לפרש שהיא תוכחת מגולה לכל ירע עינו בעני לטעון מה שמען המין: "אם הקב"ה אודה עניים מפני מה אינו מפרנסן" (כ"ב י), לזה אמר כי ימוך אחיך-עמך, כלומר שעניך הרואות שכמוך כמוהו, ובודאי שאין זה מפני רשעו וכיוצא.

וגם כן רמז מה שאמרו ז"ל (שם) בתשובת הטענה היא: "כדי שניצול אנו בהם מדינה של גיהנם", לזכות אותנו, דכתיב (משלי י ב) וצדקה תציל ממות. לזה אמר: כי ימוך אחיך עמך, כמו "ה' עמך גבור החיל" (שופטים ו יב) שהוא כמו 'בעורך', אף כאן רוצה לומר: לעורך מטה ידו:

ואמר גר ותושב וחי עמך. רוצה לומר שרשאי אתה ליתן לו עיסקא לרוח שתחיה אתה והוא, והוא וחי עמך - ששניכם תחיו. ולפי זה, יעלה על הדעת לומר שנתן לו בנשך ובמרבית שיחיו שניהם, דהוה ליה כעיסקא. לזה אמר: עם שאמרתי לך וחי עמך - עם כל זה אל תקח מאתו נשך ותרבית. והוא כמו שכתב הרב בטורי זהב (יו"ד סי' קס סק"א) בביאור מה שאמרו חז"ל בסוף פרק איזהו נשך (כ"ט עה): שמלוי ברבית - כופרים בתורה שמשימים משה רבינו חכם ותורתו אמת, ואומרים: אילו היה יודע משה רבינו ע"ה שיש רוח בדבר, לא היה כותבו. והקשה הרב ז"ל ואיך יתכן זה שיהיה בעולם מי שלא ידע שיש רוח בדבר. ותיירץ הוא ז"ל דהכי קאמר: אילו היה יודע שיש רוח גם

ולזה - לא היה אוסרו, שהוא חשש לצער הלוח שיתן רבית, ואילו היה יודע שגם הלוח נושא ונותן ומרויח - לא היה אוסרו. עד כאן דבריו ז"ל. וכפי דבריו ז"ל יבא על נכון, שהגם שאמרתי לך וחי אחיך עמך, דהיינו עיסקא - שהיא חיות שניכם, עם כל זה אל תקח מאתו נשך ותרבית ותאמר שגם זה חיות שניהם, שגם הוא מרויח בדבר:

וזהו אצלי אומרם (ב"מ ע"א) **כל המלוה ברבית - נכסיו מתמוטטים**, שמלבד שהוא עונש סגולי - עוד נראה שגם לפי הטבע [הוא] מתמוטט, כמו שאומר משל הדיוט "טמאע טאעון", פירוש: בצע כסף הוא סם המות. ולזה, האדם - כשיתנו לו סך קצוב ב'אגר נטר', מתוך כך נסתמים עיניו בלי לידע למי ילוח, ולכסוף יפשוט לו הרגל:

והוא אצלי מאמר הכתוב (משלי כ"ב) **נבהל להון איש רע-עין ולא ידע כי חסר יבואנו**. יאמר, מי שהוא נבהל לממון ונפשו רחבה, זה יהיה רע-עין שעינו סתומה מלראות בנולד, ולא ידע כי חסר יבואנו לכסוף. ועוד יש לפרש, שאף שיתנו מעות חסרים, ממהירותו וחמדתו לממון - מקבלם, וזהו רע-עין. ולזה יפה אמרו רבותינו ז"ל (ב"מ ע"א) **כל המלוה ברבית - נכסיו מתמוטטים**, דהיינו כפי הטבע:

ועוד יש לפרש על דרך כי השוחד יעור פקחים (שמות כ"ח), אומר: מי שהוא נבהל להון - יראה צדדי היתר להלוות ברבית, ולכסוף יתחייב בדין ויפסיד הכל. באופן שיש רעה למלוה וגם רע ללוה ורעתו גלויה:

ואכן הטובה הזו שיש ברבית, כבר עמדה התורה השלמה עליה והזהירה עליה, באומרה **אם כסף תלוה את עמי** (שמות כ"ב כד), באופן ש[במקום] הפתוי שיתפתו בני אדם להלוות לעניים על ידי הרבית, יתפתו על ידי צווי יתברך ויתעלה שמו, ולזה הוסר הטוב שברבית ולא נשאר בו כי אם רע. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ח) **מרבח**

ואמרו אחריו (כה לו) **אל תקח מאתו נשך ותרבית ונראת מאלהיך וחי אחיך עמך**. ולכאורה הוא יתר. אבל נראה שהוא הודעה ויעוד טוב, לומר: שיותר ממה שרצית - יתנו לך, שאתה רצית ליתן רבית לחיות אתה והוא, גם בזה [שאל תקח מאתו נשך ותרבית] - וחי אחיך עמך, שאדרבה הוא טפל לך, כי במצות הצדקה או הלואה לעני בשעת דוחקו - אתה נוטל רוח לחיי העולם הבא, והוא נוטל רוח וחיית העולם הזה. ולזה אמר "אל תקח מאתו נשך ותרבית", ובוזה - "וחי אחיך עמך", טפל לך, כי חיות שלך גדול משלו, אתה - בעולם הבא, והוא - בעולם הזה:

ועוד יש לפרש וחי אחיך עמך בשנאמר פירוש אחר בהא דאמרינן (ב"מ ע"ה) **אילו היה יודע משה רבינו ע"ה שיש רוח בדבר לא היה אוסרו**. והוא, שאמת הוא שעל ידי מניעת הרבית - בני אדם דחוקים הרבה למעות, ואילו היה הרבית מותר - אין אדם דחוק למעות, שימצא תמיד מי שילוח לו. אך אם תקלתו מתוק - סופו מר כלענה למלוה וללוה: למלוה - שמתוך בצע כסף ילוח למי שיהיה, לא יביט בעין שכלו עד שיתמוטט.

הונו בנשך ותרבות, לחונן דלים יקבצנו. יאמר ששני פתויים יש לעשיר שילוח לעני: אחד טבעי ואחד סגולי בדבר ה', ואמר שזה שדבב בטבעי ומרבה הונו בנשך ותרבות, הנה ימים באים ויתן להדבב בסגולי. ועוד, כי על הרוב מ'רכה הונו בנשך ותרבות' הוא מהעניים, לזה גם הוא לחונן דלים יקבצנו, מדה כנגד מדה.

ועל הפונה הזאת אמרו (ב"מ עה): אי"ל היה יודע משה רבינו ע"ה שיש רוח בדבר, רוצה לומר שיש רוח בעולם מחמת הרבות, שעל ידי כן יהיו בני אדם מרוצים שימצאו ממי ללוות. ותפח רוחם של האומרים כן, שה' יתברך הקדים רפואה למכה כאמור, שהזהיר להלוות לעני, והוא שאמר וחי אחיך עמך, שאף שהזהרתיך "אל תקח מאתו נשך ותרבות", לא יהיה זה סבה למיתת אחיך מחסרון מי שילוח לו, רק וחי אחיך עמך, שתלוח לו:

והוא שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים טו ג) כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם. ויש לדקדק אומרו "ושוחד על נקי לא לקח", שהיא עברה חמורה ומנאה עם מילי דחסידותא.

ונראה שרמז מאמרם ז"ל (ב"מ סב): "יש רבות מוקדמת ויש רבות מאוחרת" וכו', לזה אמר כספו לא נתן בנשך, דהיינו אגר-נמר שהוא עקר האפור, ולא זו בלבד אלא גם ושוחד על נקי לא לקח, רוצה לומר שלא לקח לא בתורת מוקדם ולא בתורת מאוחר שהוא הנקרא "שוחד על נקי", פירושו על שהיה נקי מנכסיו ולא היתה לו בהם הנאה של כלום, כפירושם על "ובעל השור נקי" (שמות כא כח), שפירשו ז"ל (ב"ק מא.) "נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום". ולזה אמר ושוחד על נקיות נכסיו, כמו שאמרו במשנה (ב"מ עה): "על מעותיך שהיו בטלות אצלי", גם זה לא לקח, עושה אלה לא ימוט לעולם, שכפי זה הנה רמז הכתוב לא-לבד מניעת העברה שלא נתן כספו בנשך, שיוכל לסבול לשון זה שלא הלוח כלל ולא עשה טוב ולא רע, אבל אומרו ושוחד על נקי מורה שהיו מעותיו בטלים ולא לקח עליהם שוחד, מורה שהלוח ולא לקח שוחד.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

פרק ו' ממסכת אבות כתבנו בו מה שנראה לנו בדרוש לשבת כלה יען שם:

